

Teknoloji Kullanımının Aile İlişkilerine Etkisi

Ömer Şükrü Yusufoglu¹

Özet

İnsanların yaşamı teknik ilerlemelere bağlı olarak sürekli değişmekte ve gelişmektedir. Gelişen teknoloji ile birlikte üretim ve tüketim faaliyetleri her geçen gün artmakta, insan nüfusu çoğalmaktadır. İnsanlar teknoloji sayesinde daha rahat ve konforlu bir hayat sürmektedir. Bireylerle birlikte aile ve toplum da teknolojik gelişmelerden etkilenmektedir. Sosyal yaşam ve sosyal ilişkiler dönüşmekte, kuşaklararası farklılıklar derinleşmektedir. Teknolojinin etkileri hayatın her alanında görülmekle birlikte son zamanlarda en büyük değişim ve dönüşüm iletişim alanında yaşanmıştır. Daha önceden iletişim alanında var olan telefon, radyo, televizyon gibi araçların yanına internet eklenmiştir. İnternetin aktif olarak kullanıldığı bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve diğer akıllı eşyalar iletişimi ve yaşamı son derece kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte internetin olumsuz etkileri de söz konusudur. Bu çalışmada teknoloji kullanımının aile yaşamına ve sosyal ilişkilere etkileri kuramsal bir çerçevede ele alınmıştır. Ayrıca teknoloji bağımlılığının aile ilişkilerine etkileri değerlendirilmiştir.

Yapılan çalışmaya göre teknolojinin aile yaşamı üzerinde olumlu etkileri makinelerin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte görülmüştür. Evlerde kullanılan temizlik araçları, fırınlar, aydınlatma araçları aile üyelerini rahatlatmıştır. Ancak son zamanlarda hızla gelişen iletişim teknolojileri aile içi ilişkilerde bireyciliği ön plana çıkarmış, ebeveynlerin birbiriyle ve çocuklarla olan duygusal ilişkileri zayıflatmıştır. İnternet ve sosyal medyanın etkisiyle birlikte bireylerin aile, akrabalık ve arkadaşlık ilişkileri sanallaşmıştır. Ebeveynler internet ve sosyal medyanın olumsuz etkilerinden çocuklarını korumakta zorlanmışlardır. Çocuklar ve ergenler yanlış bilgi edinme, akademik başarısızlık, internet ve akıllı telefon bağımlılığı, tehlikeli insanlarla tanışma, sanal şiddet, siber zorbalık, pedofili, pornografi, depresyon, yalnızlık gibi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Sosyal medyanın etkisiyle eşler arasında eşler arasında kıskançlık, güvensizlik ve eş gözetimi gibi olumsuz duygu ve davranışlarda artış olmuştur. Bunun sonucunda ailenin parçalanma riski artmıştır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, oyusufoglu@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3173-7251

Giriş

Geçmişten günümüze teknik bilgi ve ona bağlı olan teknoloji her geçen gün gelişimini sürdürmüş ve sürdürmeye devam etmektedir. Yaşadığımız zaman itibarıyla da teknoloji yüksek bir değişim hızı kazanmış ve baş döndürücü bir hal almıştır. Modern toplum teknoloji kullanımının giderek yaygınlaştığı bir toplum haline gelmiştir. Teknik ilerlemeler ise her geçen gün toplumsal hayatı değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Teknolojinin en önemli etkileri iletişim alanında olmakla birlikte, insan ilişkilerine de etkisi kaçınılmazdır.

İnsanoğlunun hayatı teknikle ve tekniğe bağlı olarak geliştirilen makinelerle birlikte değişmiştir. İnsanlar makineleri geliştirerek daha fazla üretmenin, daha çok zaman kazanmanın ve daha pratik ve konforlu bir hayat sürmenin planını yapmış ve bu planı gerçekleştirmede başarılı olmuştur. İnsanoğlunun bilimle ilerlemesi, teknolojiye önem vermesi ve buna uygun doğal kaynakları bulmasıyla birlikte insan nüfusu artmış ve şehirler büyümüştür. Nüfusun artması ve şehirlerin büyümesi bir yandan tanıdığımız kişilerin artmasına yol açarken diğer yandan bireycilik, yalnızlaşma ve yabancılaşma gibi olguların doğmasına yol açmıştır. Çağdaş yazarlardan Twenge, bu olgulara sahip olan kuşağı önce “ben nesli” sonra da teknolojiyi kullanımında çağ atlayan “i-nesli” olarak tanımlamaktadır.

Teknolojinin yakın dönemdeki etkileri kendisini en fazla iletişim alanında göstermektedir. İletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler, sosyal ilişkilerin doğasını ve biçimini etkileyebilmektedir. Bu gelişmelerin ortasında, insanlar sanal dünyada giderek daha fazla vakit geçirirken, gerçek dünyayı gözden kayırabilmektedirler. Artırılmış gerçeklikle birlikte, yeni bir dünya katmanı oluşturulurken, insanlar gerçek dünyanın yerine bu gerçeklik temelli düzende ilişkiler kurmaya, ev satın almaya ve hatta iş kurmaya başlamışlardır. Bu bağlamda, yeni teknolojik gelişmeler, farklı bir sosyal düzenin ve ilişki biçimlerinin oluşmasına yönelik tartışmaları yeniden alevlendirmektedir (Tan ve Mercimek, 2022: 50-51).

Aile ilişkileri de teknolojik ilerleme ve gelişmelerden payını almaktadır. Aile bir kurum olarak tıpkı birey gibi bir yandan teknolojinin nimetlerinden faydalanmakta, diğer yandan da teknolojik değişimlere ayak uydurmaya çalışmaktadır. Teknolojik değişimler zaman zaman aileleri zorlamakta bazen de aile yapısını doğrudan etkileyebilmektedir. Yapılan bu çalışmada teknolojinin aile kurumuna olan etkileri tartışılmaktadır. Çalışmada öncelikle sosyal bir kurum olan aileye değinilmektedir. Daha sonra teknolojik ilerlemelerin sosyal ilişkilere etkisi ele alınmaktadır. Akabinde teknolojinin aile hayatına yansımaları, iletişim teknolojilerinin olumlu ve olumsuz etkileri

tartışılmaktadır. Ayrıca teknoloji bağımlılığının aile yaşamına etkileri ele alınmaktadır.

1. Sosyal Bir Kurum Olarak Aile

Aile kısaca ebeveyn ve çocuklardan oluşan toplumun en küçük birimidir. Ailenin en kapsamlı tanımlarından biri Önal Sayın tarafından yapılmıştır. Ona göre ‐aile; biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belli kurallara bağlandığı; o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal ve benzeri yönleri bulunan toplumsal bir kurumdur‐ (Sayın, 1990: 2). Tanımdan da anlaşılacağı üzere aile çeşitli fonksiyonları yerine getiren ve insanoğlunun sosyalleşme sürecini başlatan çok önemli bir kurumdur.

İnsanoğlu doğduğu ilk andan itibaren bir sosyalleşme sürecine girer. Aristo ‐insan doğası gereği sosyal bir hayvandır (varlıktır)‐ diyerek insanın sosyal yönüne işaret eder. İnsanın sosyalleşme süreci ilk olarak ailede gerçekleşir. Antropologlar bunu kültürleme olarak adlandırırılar. İnsanlar kültürleme yoluyla pek çok şeyi ailelerinden öğrenirler. Bu bağlamda ebeveynler yalnızca genler vasıtasıyla biyolojik miraslarını bırakmakla kalmaz, aynı zamanda kültürel miraslarını da aktarırlar. Bununla birlikte çocuklar ailede ilk eğitimlerini alırlar. Tuvalet alışkanlığı, yeme içme davranışları, temel ahlaki öğeler, çeşitli değerler ve dini yaşantı unsurları ilk olarak ailede öğrenilir. Öte yandan aile ile olan ilişkiler genel olarak hayat boyu devam eder. Bu bağlamda aile bireyin sosyalleşmesinde önemli bir role sahiptir.

Aile içi ilişkilerin sağlıklı olması, iletişimin düzgün kurulması bireylerin sosyalleşmesi ve sağlıklı düşünmesi açısından son derece önemlidir. Örneğin baskıcı ve otoriter bir ailede yetişen çocuk sureten disiplinli ve düzenli gibi görünebilir. Ancak içsel anlamda bir özdisiplin kazanması oldukça zordur. Çünkü çocuk otoriteye itaat ederek büyüyecek, bunun sonucunda sadece rol yapmayı öğrenecek, gerçeğ benliğini bulmakta ve kendini tanımakta zorlanacaktır. Bu şekilde yetişen birey ya sürekli otoriteden kaçma eğilimi gösterecek ya da baskın pasif bir yapıya sahip olacaktır. Ailenin baskıcı ve otoriter olmadığı, ancak gevşek bir tutum sergilediği durumlarda ise çocuklar davranışlarını şekillendiremeyecek, kurallardan ve normlardan sapma davranışı gösterecektir. En makulü ailenin çocuğa sınırlı bir özgürlük vererek, duygularını paylaşmasını öğreterek, kuralları belirleyerek ve zamanı geldiğinde kuralların anlamını açıklayarak onu kontrollü bir biçimde yetiştirmesi olacaktır. Bu şekilde büyüyen çocuk öz disiplin sahibi olacak, neyi niçin yaptığını bilecek ve sapma davranışını daha az gösterecektir. Ailede

bu şekilde yetişen birey ileriki zamanlarda dış dünyada daha sağlıklı ilişkiler kuracaktır (Aksoy: 2016: 90-96).

Günümüz dünyasında ailenin sosyal yapısı da değişime uğramıştır. Geniş aileden çekirdek aile yapısına geçilmiş, ebeveynler ile çocukları daha yakınlaşmıştır. Ancak bu yakınlık sosyal anlamda değil daha çok fiziki bir özellik taşımaktadır. Modern yaşamla birlikte bireycilik hakim olmuş ve bu bireycilik aile ilişkilerine de yansımıştır. Geçmiş dönemlerde ataerkil bir yapıya sahip olan ailelerde erkekler idareci konumunda iken modern dünyada özellikle kadınların çalışmasıyla birlikte sorumluluklar sayıca eşit dağılmaya başlamıştır. Öte yandan çocuklar dışarıda oynamak yerine daha çok evde bakıcıyla veya kendisine bakan birileriyle kalmaya başlamış, bu şekilde tekrardan ebeveynlerle bağları zayıflamıştır.

Günümüzde aile değişime bağlı olarak farklı sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlar yabancılaşma ve sosyal çözülme boyutuyla alakalıdır. Dünya ve Türkiye özelindeki ailenin yaşadığı sorunlardan biri nikâhsız birlikteliklerin savunulmasıdır. Evlilik bağı olmadan kurulan aileler bir gruptan öteye gitmemekte, bu şekilde bir araya gelen erkek ve özellikle de kadını ve birliktelikten doğan çocukları mağdur etmektedir. Kaldı ki nikâhsız ilişkiler Batılı modern toplumların üst sınıflarında bile pek kabul görmemektedir. Yine evlilik dışı cinsel ilişki de tüm kadim kültürlerde sapma olarak değerlendirilirken kapitalizm tarafından desteklenerek modern kültürün içerisine sokulmuştur. Bu bağlamda dayatılmak istenen cinsel özgürlük söylemleri hiç de masum değildir. Diğer yandan aile ile ilgili olarak tartışma alanlarından bir başkası da kadın konusudur. Kadınların geçmişe dayalı sorunlarında fazla bir değişiklik olmadığı gibi üstüne yeni sorunlar da eklenmiştir. Örneğin onların sadece eğitim ve çalışma gibi durumları dikkate alınarak annelik yönünün yok sayılmaya başlanması ve çocukların bu şekilde ihmal edilmesi kadını duygusal açıdan ciddi ölçüde rahatsız etmektedir. Bir diğer sorun ise yaşlıların konumudur. Modern toplumun çekirdek ailesinde yaşlılar fazlalık olarak görülmektedirler. Dede ve nineler torunlarını çok severken, çocuklar eskisi gibi onların masallarıyla büyümedikleri için aidiyet ve borçluluk hissetmemektedirler. Televizyon ve internet gibi araçlar büyük ebeveynlerin yerini doldurmaktadır (Ayдын, 2019: 232-237).

Kuşaklar arası değişimin bazen olumlu bazen de olumsuz etkileri söz konusudur. Bazı durumlarda her ikisi birden vardır. İnsanlarda her şeyi iyi ya da kötü olarak kategorize etme eğilimi vardır. Burada bir şeyi kötü olarak değerlendirmek onun iyi yönlerinin göz ardı edilmesine ve üretkenliğin azalmasına neden olmaktadır. Kültürel değişiklikler bir nedene bağlı olarak değil birden fazla nedene bağlı olarak gerçekleşebilmektedir. Teknoloji, medya,

iş dünyası ve eğitim gibi alanlarda meydana gelen değişiklikler yaşadığımız dünyayı ebeveynlerimizinkinden ve onların ebeveynlerinkinden çok daha farklı bir boyuta taşımaktadır (Twenge, 2018: 36-37). Toplumsal statülerin başında gelen annelik ve babalık toplumların kültürlerine ve zamana göre değişebilmektedir. Klasik Türk toplumunda anne ve baba kendini çocuğuna adayan kişi olarak görülürken modernleşen toplumda anne-baba statüsü ve rolü zayıflamaya başlamıştır (Yıldırım & Yıldırım, 2013: 139-140).

Modern dünyada çocukların bakım ve geçim sorumluluğu hala anne babaların üzerindeyken, değerlerle yetiştirilmesi görevi bile artık ebeveynlere ait değildir. Connerton'un belirttiğine göre eski nesiller çocuk yetiştirirken geleneksel dini değerlere önem verirken şimdiki nesiller çocukların dikkatini dağıtacak şeylere önem vermektedirler. Çünkü modern dünyada değişim çok hızlı ve bu değişime ayak uydurma konusunda ebeveynler çocuklara öğüt vermekten aciz hale gelmişlerdir ve çocuklar da kendi başlarının çaresine bakmak durumunda kalmışlardır (Connerton, 2012: 72). 1980'lerde görece daha dindar olan neslin durumu 1990'larda tamamen değişime uğramış ve inançlı gençlerin sayısında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. 2000'li yıllarda düşüş hızı artmıştır. ABD'de yapılan bir araştırmaya göre 2016 yılında örgütlü bir dine bağlı olan genç yetişkinlerin oranı %66'dır. Bu durumun böyle olmasında ebeveynlerin dinle olan bağlarının zayıflaması da etkilidir. İnternet nesli (i-Nesli) daha önceki kuşakların hiçbirinde görülmemiş şekilde dinden kopuk anne-babalar tarafından yetiştirilmektedir. 2016 yılında yapılan bir araştırmaya göre üniversite öğrencilerinin anne babalarının %17'si dinsizdir. Yine aynı yıl yapılan araştırma sonucunda herhangi bir dine bağlı olmayan öğrencilerin oranı %31'dir. İ-Nesli'nin dindar olmayan ebeveynler tarafından yetiştirilmesi bu sonucu doğurabilmektedir. Ancak başka faktörler de etkilidir. Özellikle ergenlerin inanç pratiklerini sorgulaması ve yetişkinliğe geçişte inanıp inanmama konusunda kendi kararını vermesi etkilidir. Bir diğer faktör ise inançlı olmamanın toplumda önemli düzeyde kabul gördüğü düzeyde olgunluk çağına gelmeleridir (Twenge, 2018: 169-170). İnançlı olmamak, i-nesli ya da z kuşağı için daha cazip gelse de internet dünyasına sıkışmış bir yaşamın bu kuşağı zorlayacağı, manevi doyum elde edebilmek için yeniden anlam arayışına sokacağı aşikârdır.

2. Teknolojik İlerlemeler ve Sosyal İlişkiler

Modern dünyada teknolojik ilerlemeler takip edilemeyecek kadar hızlı gelişmektedir. Bu çerçevede bilim ve teknik konusu hayatımızı etkilemektedir. Teknik ilerlemeler, makine ve cihazların yeniden üretilmesine ve yeni özellikler kazanarak gelişmesine neden olmaktadır. Elbette bu ilerlemelerin toplumsal

hayatına yansımaları olmaktadır. Makine ve insan ilişkisi bu çerçevede önem kazanmaktadır.

Makinenin, insanı dönüştürdüğü kadar onu zenginleştirdiği de genel olarak kabul edilmektedir. Makine, duyuları ve organları güçlendirmiş, insanı yeni deneyimlere sürüklemiş, bilinmeyen manzaraları, özgürlükleri ve bağımlılıkları tanıtmıştır. İnsan, fiziksel sınırlamalardan giderek daha fazla kurtulmuş, ancak daha kötüsü, soyut kısıtlamaların tutsağı haline gelmiştir. Araçlar aracılığıyla hareket etmek zorunda kalmış, bu da onun gerçeklikle temasını zayıflatmıştır (Ellul, 2003: 343). Makine ile temas arttıkça sosyal temaslar azalmakta ve teknik aygıtlar ile ilişki daha karmaşık hale gelmektedir. İnsanların fiziki sınırları aşındırması makine ile kurulan ilişkiler sayesinde olurken makine ile geliştirilen ilişkiler insan ilişkilerini sınırlandırmaktadır.

Zaman ilerledikçe, lüksler giderek temel ihtiyaçlar haline gelmektedir. İnsanlar şimdiki maddi konforlarını çocukluk dönemlerinde belirlenen standartlarla karşılaştırarak ölçmektedirler. Bu yaklaşım, her yeni neslin, tatmin olabilmek için bir önceki neslin sahip olduklarından daha fazlasına ihtiyaç duymasına yol açmaktadır. Bu süreç içinde, birkaç nesil sonrasında bugünkü refah seviyesi gelecekte yoksulluk olarak adlandırılabilir. (Durning, 1998). İnsanların lükse duydukları ihtiyaçların yanı sıra teknolojik aygıtlara aşinalık ve zorunlulukları zorunlu ihtiyaçları güncellemektedir. Artık akıllı cihazlar lüks olmaktan çıkmakta ve temel ihtiyaç haline gelmektedir.

Teknolojik aygıtların yaygın bir biçimde kullanılması ve lüks şeylerin ihtiyaç haline gelmesi belli konularda bireylerarası uzlaşma durumunu zorlaştırmaktadır. Günümüzde, öznelerarasılık modern dünyada kararsız ve dışlanmış bir varoluşa neden olsa da modern dünya için hayati bir öneme sahiptir. Kamusal sorumluluk etiği, etkilemek istediği bireylerin tanınma ve karşılıklı tanıma deneyimlerine dayanmadıkça etkili olması pek olası değildir. Öznelerarasılık, modernliğin özgül ve savunmasız öznellik biçimine anlam kazandırır. Modern dünya, araçsal rasyonelleşme sürecinin öznelerarasılığın temelini zayıflattığı noktada kendi varoluş koşullarını tehlikeye atar (Poole, 1993: 198). Bireylerin özne olduğu fikrinin gözden kaçırılması ile birlikte bireylerarası ilişkilerin zayıfladığını söylemek mümkündür.

Teknolojik ilerleme, önceden insanların yaşam sürdüremediği bölgelerde yeni yaşam alanları sunmaktadır. Ancak bu gelişme aynı zamanda, önceden rahatça yaşanabilen birçok bölgeyi de yaşanmaz hale getirmektedir. Ekonomik ilerleme ise geçmişte geçimini sağlama ve yaşamını sürdürme aracı olarak kullanılan meslekleri verimsizleştirerek yok edebilmekte, çorak ve terk edilmiş bölgelerin artmasına neden olmaktadır (Bauman, 2018: 17). Teknolojik gelişmeler ekonomik alanı dönüştürmekte ve yeni gözde meslek

alanları inşa etmektedir. İnsan ilişkileri de meslekleri dikkate almak suretiyle gelişmesi teknolojinin dolaylı olarak insan ilişkilerini etkilediğini söylemek mümkündür.

Toplum içindeki etkileşimler, sosyal ilişkilerin oluşmasına neden olur ve bu ilişkiler, genel anlamda toplumsal yaşamın temel yapı taşlarını oluşturur. İnsanların birbirleriyle karşılaşmaları, kişiler arası etkileşimin doğmasını sağlar. Bu etkileşimler aynı zamanda toplumsal ilişkiler ağlarının da temelini oluşturur. Sosyal temasların sonucunda şekillenen bu ilişkiler, bireylerin toplum içinde entegre olmasını sağlar ve bu süreçte sosyal uyuma yönelik beceriler kazanılır (Tan, 2021: 2024-2025). Teknoloji de sosyal temasın kurulması ya da sınırlandırılması anlamında etkisi olmaktadır. Kimi zaman bir araya gelen kişiler sosyal temas halinde olmasına rağmen akıllı telefonları ile geliştirdikleri ilişkiler sonucunda sosyal temas beklendik düzeyde gerçekleşmemektedir.

Elektronik teknolojisi ve artırılmış gerçeğin etkisiyle, kolay temas kurma eğilimi artarken, doğal ve gerçek olan insan etkileşimi azalmaktadır. Böylelikle bireyler teknolojik gelişmelerin etkisiyle yüz yüze iletişimden kaçınabilmektedirler. Clifford Stoll'a göre fiziksel varlığını hissettikleri gerçek insanlarla daha karmaşık, derin ilişkiler kurmaktan kaçınıp, cep telefonlarına sarılırken veya uzun mesajlar yazabilmektedirler. Hızla büyüyen ve yayılan dijital cemaatler gerçek dünya topluluklarını bir araya getirme ve sürdürme zorluğunu artırabilir. Tüketici pazarı ise bu konuda da çözüm sunma amacıyla faaliyet göstermektedir. Andy Hargreaves'e göre de duygusal bağlar giderek azalan ilişkiler dünyasından çıkarılıp tüketilebilir nesnelere yönlendirilmektedir. Örneğin, otomobil reklamları arzu ve tutkuyu çağrıştırırken, cep telefonları ilham ve şehveti uyandırabilir. Ancak bu tür tüketim çabaları, insanın içsel açlığını tam olarak giderememektedir. Tüketim malları bize sahip olabilirken, insanlarla kurduğumuz bağlar ve arayışlarımızı tatmin etmekte yetersiz kalabilir. Akrabalık, dostluk ve sevgi gibi temel insan arayışlarını tüketim maliyetiyle değiştirmek olanaksızdır (Bauman, 2018: 151).

Twenge (2013: 152)'e göre yaşamak için en iyi zaman bu zamandır. Çünkü insanlar bir önceki kuşakların sahip olmadığı; televizyon, cep telefonu, daha iyi tedavi imkânları, bilgisayar, daha iyi bir eğitim, uygun çalışma koşulları, ulaşım ve yaşam özgürlüğü gibi birçok imkânla sahiptirler. Buna rağmen kendini ön plana koyma isteği ben nesli olarak tarif ettiği günümüz kuşağını yalnızlaştıran bir baskı aracına dönmüştür. Twenge devamında şöyle diyor:

“Umarsızca özgür ve kendi kendine yeten bireyler olduğumuzda, kendimizden başka ilgilenecek bir şey kalmadığından hayal kırıklarımız da derin oluyor. Ama sadece bu da değil. Ben nesli iyi işlerde çalışıp güzel evlerde oturmanın gerçekten

zor olduğu böyle bir dönemde, hayattan hep çok şey beklemeyi öğrendi. Ve işte sonuç: Bozguna uğratan endişe ve mahveden depresyon” (Twenge, 2013: 152).

Twenge’in bu ifadeleri ile birlikte teknolojik ilerlemenin yaşam koşullarını iyileştirdiği ancak psikososyal açıdan bireylerin hayatını zorlaştırdığı söylenebilir. Eskiye nazaran bireyler, kanaat etmemeyi, hep daha fazlasını istemeyi ve başkalarını umursamamayı öğrenmişlerdir. Ancak bu durum mutluluktan ziyade hüüzün, yalnızlık ve umutsuzluğa yol açabilmektedir.

3. Teknoloji Kullanımı ve Aile İçi İletişim

Teknolojinin yaygınlaşması sosyal hayatı ve insan ilişkilerini derinden etkilemektedir. Toplumsal yapı içerisinde önemli bir kurum olan aile de bu teknolojik ilerlemeden nasibini almaktadır. Aynı ev içerisinde bulunan insanların teknoloji kullanarak birbiriyle iletişim kurmaya başladığını müşahede etmekteyiz.

Ev içerisinde bulunan her bir teknolojik alet kullanmaya hazır bireylerin hizmetine sunulmaktadır. “Anında erişim arzusu tüm teknolojik alet ile hizmetlerde de kendini gösterir: mikrodalga fırınlar, elektronik postalar, faks makineleri, bir saatte yıkanabilen fotoğraflar, yirmi dört saat boyunca açık marketler.” (Connerton, 2012: 70). Teknolojik aletlere anında erişim ev içindeki bireylere yansımaları farklı olmaktadır. Hayatı kolaylaştıran teknik gelişimler aile içinde iletişimin sınırlanmasına ve yüzeyselleşmesine neden olabilmektedir.

“Makine, insanla en yakından ilintili ne varsa (ev, mobilya, yiyecek) dönüştürmüştür. Yaşadığı yer, aşırı işbölümü ve ev işlerinin organizasyonu yoluyla bir fabrika gibi giderek makineleşiyor” (Ellul, 2003: 344). Ev içerisinde anne, baba ve çocukların rolü makineleşmeye bağlı olarak değişime uğramaktadır. Anne yemeği hazırlarken teknolojik aletlerin yardımı ile gerçekleştirirken çocuklar akıllı aygıtlar ile vakit geçirmekte ve baba da aynı şekilde bir akıllı cihaz ile zaman geçirmektedir.

Sürekli yükselen tüketim standartları karşısında toplum genellikle tatmin olmamaktadır. Tüketim odaklı toplumda, bir bireyin iyi durumda olduğu kabul edilen yaşam gereksinimleri tanımını sürekli olarak daha yükseğe doğru kaymaktadır. Örneğin, ebeveynleri en son çıkan bir video oyununu almayan bir çocuk, arkadaşlarını evine davet etmekte çekince duyabilir. Arabası olmayan gençler ise yaşlılarıyla denk düzeyde olmadıklarını hissedebilirler. İktisatçıların basitçe ifade ettiği şekliyle, gereksinimler toplumsal algıya göre belirlenir ve ekonomik büyüme hızına paralel olarak yükselir (Durning, 1998). Aile ekonomisi teknolojiye duyulan ihtiyaç temelinde yeniden şekillenmektedir.

Bilginin üretimi ve belirli kanallar aracılığıyla tüketiciye sunulması, onları binlerce bilgi arasından en doğru olanı seçme zorluğuyla baş başa bırakabilir. Bu neredeyse imkânsız bir alanda kaybolmayı ve bireyin yalnızlıkla ve savunmasızlıkla yüzleşmesini beraberinde getirir (Kaplan ve Ertürk, 2021: 8). Bilgiye atfedilen büyük önem, onun bir tür ticari ürüne dönüşmesi ve bu bilgiyi üreten kuruluşların ideolojik hedeflerine hizmet etmesi anlamına gelir. Ayrıca, sanal platformlarda yapılan sohbetlerin paradoksal bir şekilde yalnızlık duygularını artırabileceği, bazı çalışmalarca belirtilmiştir. Özellikle çevrimiçi sohbetlerin ardından bireylerin yalnızlık hissi daha da yoğunlaşabilir (Aşkın, 2020: 207).

Dijital ilerlemeler, aileyi de dahil olmak üzere hayatın her alanını etkileyerek özellikle çocukları büyük ölçüde etkileyebilen riskleri beraberinde getirir. Çocukların internet teknolojilerine hızla adapte olma yetenekleri ve bu teknolojileri etkin bir şekilde kullanmaları, bir avantaj olarak görünebilir; ancak son araştırmalar, çocukların internetin sınırlamalarına ve risklerine karşı savunmasız olduklarını ortaya koymaktadır. Ebeveyn olmak, dijital dünyada, çocuğun bilgisayar, telefon gibi teknolojilere erişimini kontrol etmekle sınırlı değildir. Teknolojik deneyimlerin temelinde yazılım, donanım ve hizmetlerin hızla değiştiği ve çeşitlendiği bir gerçektir (Zeybekoğlu Akbaş ve Dursun, 2020: 2254).

Radyo, televizyon, bilgisayar, cep telefonu ve internet gibi teknoloji ürünleri, aile yapısını ve içsel ilişkileri en etkileyen unsurlardır. Ancak maalesef, bu ürünlerin aile üzerindeki olumsuz etkileri, olumlu etkilerini aşmaktadır. Aile, bireyin sosyalleşmeyi öğrendiği temel yerlerden biriyken, televizyon ve internetin etkisiyle aile, aynı evi paylaşan bireylerden oluşan bir topluluk haline dönüşebilir. Bu durum, sosyal ve duygusal paylaşımların azalmasına neden olabilir ve bireyler, aile içinden beklediği ilgi, sevgi ve desteği dışarıda arama eğilimine girebilir (Yaşar Ekici, 2014: 218). Örneğin yapılan araştırmalara göre, televizyon bağımlılığının zamanı boşa harcama, arkadaşlarla daha az vakit geçirme, geleneksel değer yargılarını yok etme, okuma alışkanlığını azaltma, kişisel gelişimi engelleme ve aile içi iletişimi azaltma gibi sosyal açıdan olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bu faktörlerden aile içi etkileşimi azaltma ele alındığında; fazlaca televizyon izlemenin aile bağlarını zayıflattığı, ebeveyn ve çocuklar arasındaki anlayış, işbirliği ve sorumluluk duygularını azalttığı söylenebilir (Ökten, 2020: 192-193).

4. Teknoloji Bağımlılığı ve Aile İçi İlişkiler

Yukarıda da bahsedildiği gibi teknoloji insanların hayatını son derece kolaylaştırmış, refahı arttırmış ve insan nüfusunun artmasına yol açmıştır.

1850'lerde bir milyar olan insan nüfusu günümüz itibarıyla 8 milyara yaklaşmıştır. Bununla birlikte 30 yılı aşkın bir süredir internet teknolojisi aktif olarak kullanılmaktadır. İnternetle birlikte bilgiye ulaşma, haber alma, eğlenme, uzaktakilerle online görüşmeler ve toplantılar yapma, yeni arkadaşlıklar kurma, bankacılık işlemleri ve fatura ödemeleri gibi pek çok fırsatlar insanoğlu için doğmuş ve gerçekleştirilmiştir. Ancak internetin bu faydalarıyla birlikte birtakım zararları da söz konusudur. Dezenformasyon, oyun bağımlılığı, kumar alışkanlığı, siber zorbalık, zamanı boşa harcama bunlardan bazılarıdır. İnternetin zararlı etkileri özellikle aşırı kullanım ve bağımlılıktan sonra ortaya çıkmaktadır.

İnternet bağımlılığı ilk kez 1996 yılında Kimberly Young tarafından tanımlanmıştır. İnternet bağımlılığı bireyin internet kullanımının yaşamını olumsuz etkileyerek problemlere yol açmasını ve internet kullanımını kontrol edememesini belirtmektedir (Asıcı, 2019: 95). Young (1998)'a göre internet bağımlılığının 8 kriteri bulunmaktadır. Bu kriterlerden 5'ine sahip olanlar bağımlı olarak değerlendirilmektedir. Bu kriterler şunlardır:

1. İnternet ile gereğinden fazla meşgul olma/dalma
2. Tolerans geliştirme, daha fazla kullanma ihtiyacı duyma
3. Başarısız bırakma girişiminde bulunma
4. İnternet kullanımı bırakıldıktan sonra huzursuz, karamsar, depresif veya sinirli olma
5. Planlanan süreden daha fazla çevrim içi olma
6. İnternet kullanımı nedeniyle İş, eğitim veya kariyer fırsatlarını tehlikeye atma
7. İnternet kullanımı konusunda başkalarına yalan söyleme
8. Sorunlardan kaçma veya ruh halini düzeltme amacıyla interneti kullanma

Bunlarla birlikte internet bağımlılığının teşhisinde dört bileşen ön plana çıkmaktadır: 1) zaman kaybı veya temel ihtiyaçların ihmal edilmesini doğuran aşırı internet kullanımı, 2) bilgisayara erişilemediğinde öfke, gerginlik ve/veya depresyon duyguları da dahil olmak üzere geri çekilme, 3) daha fazla kullanım için tolerans geliştirme, daha iyi bilgisayar donanım ve yazılımına ihtiyaç duyma, daha fazla kullanım saati ve 4) yaşanan tartışmalar, yalan söyleme, okul veya meslekte başarısızlık, sosyal izolasyon ve yorgunluk gibi olumsuz sonuçlar (Weinstein & Lejoyeux, 2010: 278).

Almanya'da tahminen 1,5 milyon insanın, yani Alman nüfusunun% 3'ünün internet bağımlılığı riski altında olduğu düşünülmektedir. İtalyan ergenlerde sorunlu internet kullanım oranı% 5,4, yunan ergenlerde sınırdan internet kullanımının yaygınlığı % 12,8'dir. İngiliz öğrencilerde Patolojik İnternet Kullanımı (PIU) ölçeğini kullanan öğrencilerin %18,3'ü patolojik internet kullanıcısı olarak kabul edilmiştir (Weinstein & Lejoyeux, 2010: 278). Bazı araştırmacılar ise bağımlılık düşüncesine karşı çıkmaktadır. İnternet bağımlılığının gerçek bir bağımlılık olmadığını ve belki de anksiyete, depresyon, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB) veya dürtü kontrol bozuklukları gibi diğer mevcut bozuklukların bir belirtisinden başka bir şey olmadığını savunmuşlardır. Bu soruyu çözmek için çok az veri mevcuttur ve internet bağımlılığının altında yatan patofizyolojik mekanizmalar bilinmemektedir (Weinstein & Lejoyeux, 2010: 282).

İnternet kullanımı bilinçli ya da bilinçsiz olabilmektedir. Bilinçli kullanımda bireyler merak duygularını giderir ve sürekli yeni bir şeyler öğrenir. Bilinçsiz kullanımda ise aşırı ve karmaşık bilgi yüklemesi, güvensiz bilgiye imkan tanınması, akademik başarısızlık, internet bağımlılığı, tehlikeli insanlarla tanışma, sanal şiddet, pedofili, depresyon, yalnızlık, sosyal çevreyle olan ilişkilerin zayıflaması gibi problemlere sebebiyet vermektedir (İstanbulu, 2021: 209). İnternet kullanımı sosyal becerisi düşük olan insanlara da cazip gelmektedir. Bu insanlar sosyal ilişkilerini geliştirmek için yeni insanlarla tanışmak ve dünyayı tanımak için internet ve sosyal medyayı kullanmaktadırlar (Aksoy, 2016: 97). Kendilik değeri düşük olan bireyler yeni ve kurgusal bir yaşam inşa ederler. Kendilik değeri düşük olan bireyler sanal dünyada başkalarının onu nasıl gördüğü, nasıl değerlendirdiği ve nasıl onayladığıyla ilgilenerek yeni bir dünyanın içerisine girmek isterler. Bireyler ailede görmedikleri sevgi, kabul görme ve desteklenme durumlarını dijital yaşamda bulmak isterler. Bu bağlamda aile bireylerinin kendilik değeri ve iletişim tarzlarının oluşmasında belirleyicidir (Yüceer Kardeş & Akgül Gök, 2020: 120-121).

Young 'un yaptığı araştırmaya göre aşırı internet kullanımı veya internet bağımlılığı aile içi ilişkilere veya ikili ilişkilere ciddi ölçüde zarar vermektedir. Yapılan araştırmaya göre evlilikler, flört ilişkileri, ebeveyn-çocuk ilişkileri ve yakın arkadaşlıklar internetin aşırı kullanımı nedeniyle bozulmuştur. Bağımlı kişiler, bilgisayar başında yalnız zaman geçirmenin sonucu olarak, hayatlarındaki gerçek insanlarla giderek daha az zaman geçirmişlerdir. Başlangıçta bağımlılar, çamaşır yıkamak, çimleri kesmek veya market alışverişine gitmek gibi önemli olan ancak isteksizce yapılan günlük işlerden kaçınmak için interneti bir bahane olarak kullanma eğilimine sahipken, daha sonra bu sıradan görevlerin yanı sıra çocuklara bakmak gibi önemli faaliyetler

de göz ardı edilmiştir. Örneğin bir anne, internet kullanımına kendini kaptırdığı için çocuklarını okuldan almayı, akşam yemeği hazırlamayı, yatağına yatırmayı unutmuştur (Young, 1998).

Çocukların internet kullanımı ise ailelerin tutumuna göre farklılık göstermektedir. Tutum açısından üç aile tipi ön plana çıkmaktadır. Bunlar *otoriter*, *demokratik* ve *ihmalkâr* ailelerdir. Otoriter aileler internet kullanımı konusunda aşırı kontrolcü ve kısıtlayıcı davranırken, çocuklarına ilgi gösterme konusunda oldukça zayıftırlar. Bu ailelerde büyüyen çocukların internet kullanım süresi diğer çocuklara nazaran daha kısayken, problemlerli internet kullanımı fazladır. Demokratik ailelerde ise ebeveynler çocuklarına fazla yasak koymazken onların ilgileri otoriter ailelere göre daha fazladır. Çocuklarıyla sürekli iletişim kurarak interneti bilinçli kullanmalarını sağlamaktadırlar. İhmalkâr tutuma sahip ailelerde ise internet kullanım süresi fazla, ilgi düzeyi düşüktür. Yine bu ailelerde de tıpkı otoriter tutuma sahip ailelerdeki gibi interneti kötüye kullanma oranı artmaktadır (İstanbulu, 2021: 222-223). Ayas ve Horzum (2013:46)'un Samsun ilinde ilköğretim öğrencileri üzerine yaptıkları araştırmada 407 öğrenciden elde edilen verilere göre; 214 aile (%52,5) ihmalkâr internet tutumuna, 96 aile (%23,5) müsamahakâr internet tutumuna, 83 aile (%20,3) demokratik internet tutumuna ve 14 aile (%3,4) otoriter internet tutumuna sahiptir.

Son yıllarda yaşanan Covid-19-küresel salgın sürecinde evde kalan çocukların telefon, tablet, bilgisayar kullanımları önemli bir biçimde artmıştır. Çocuklar uzaktan eğitim dışında kalan zamanlarını internette geçirirken bu zamanı erkek çocuklar daha çok oyun oynayarak kız çocukları ise sosyal medya ve alışveriş sitelerinde gezerek geçirmişlerdir. Ebeveynler çocukların zor koşullarını göz önünde bulundurarak fazla müdahil olmamışlardır. Bununla birlikte çocukların uyku düzeninin bozulduğu ve geç saatlere kadar oturan çocukların internette zaman geçirdikleri bildirilmiştir. Ayrıca yoğun çalışma koşullarına sahip olan ebeveynler çocukların derslerini ve ödevlerini takip etmekte zorlanmışlardır (Zeybekoğlu Akbaşı, 2020: 143-144).

İnternet denilince günümüzde akla ilk olarak sosyal medya gelmektedir. Sosyal medya Facebook, Twitter, Whatsapp, Youtube, Instagram vb. paylaşım sitelerinden/araçlarından oluşmaktadır. Yapılan araştırmalara göre Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan insanların %64'ü sosyal medyayı aktif olarak kullanırken akıllı telefon kullananların oranı %57'dir. Diğer bölgelerde ise sırasıyla sosyal medya ve akıllı kullanım oranları şöyledir: Avrupa %53 ve %45, Ortadoğu %52 ve %46, Asya-Pasifik %42 ve %41'dir. Sosyal medya kullanımında dünyada 13. Sırada yer alan Türkiye'de ise nüfusun

%63'ü sosyal medya kullanıcısıdır ve günde yaklaşık ortalama 3 saat zaman geçirilmektedir (Satıcı, 2019: 24).

Sosyal medya bireylerin hayatını değiştirmekte ve şekillendirmektedir. Sosyal medyanın normal kullanımı kişisel etkileşim ve iletişim açısından işe yarararken problemlili kullanımı aile içi ilişkileri bozabilmekte ve parçalanmalar yaratabilmektedir. Özellikle eşler arasında kıskançlık, güvensizlik ve eş gözetimi gibi olumsuz duygu ve davranışları ortaya çıkarması aile ilişkisini bozabilmektedir. Öte yandan bireyler sosyal medyayı aşırı kullandıklarında gerçeklikten kopabilmekte ve ilişki memnuniyetini daha fazla artıran yüz yüze iletişimden mahrum kalmaktadırlar. Sosyal medyanın aşırı kullanımı sonucunda kişi aile, eğitim veya iş gibi önceliklerini ihmal ederek arkadaşlarını ve yakın çevresini yok saymaktadır (şahin, 2020: 92-94).

İnternet ve sosyal medyanın aktif kullanım araçlarından biri akıllı telefonlardır. Son yıllarda akıllı telefon kullanımı bir hayli yaygınlaşmış, bireyler onsuz yapamaz hale gelmişlerdir. Bunun sonucunda akıllı telefonlar da bağımlılık yapan unsurlar arasına katılmıştır. Yapılan çalışmalarda akıllı telefon bağımlılarının ders çalışma ve iş yerinde çalışmayı ihmal ettikleri, benlik saygılarının çok düşük olduğu, çoğunun kaygılı ve utangaç oldukları, fiziksel ve psikolojik semptomlar geliştirdikleri, aile üyeleri ve arkadaşlarından uzaklaşarak sosyal ilişkileri ve işlevselliklerinin olumsuz yönde etkilendiği bulunmuştur (Bekaroğlu & Yılmaz, 2020: 115). Yusuföglü'nün 2017 yılında üniversite öğrencileri ile yaptığı bir çalışmada öğrencilerin %61,6'sının günde 4 saatten fazla akıllı telefon kullandığı, %51,3'ünün sosyal ortamlarda bile sürekli telefonla meşgul olduğu, %58,8'inin akıllı telefon kullanımının günlük işlerine olumsuz etki ettiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Bununla birlikte akıllı telefonların yeterli sosyalleşme düzeyine ulaştırmadığı ve önemli ölçüde bağımlılık duygusu yarattığı tespit edilmiştir. Bir diğer açıdan bireylerin yalnızlık duygusunu azaltması, sosyal uyum nedeniyle kullanılması ve sağladığı çeşitli kolaylıklar nedeniyle vazgeçilmez bir niteliğe sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bunlara ek olarak akıllı telefon kullanıcılarının sosyal medyayı aktif bir biçimde kullandıkları, gerekli bilgilere ve güncel haberlere hızlı bir şekilde ulaştıkları gibi veriler elde edilmiştir. (Yusuföglü, 2017: 2414-2424).

İnternet bağımlılığının bir diğer alt boyutu pornografi bağımlılığıdır. Pornografi bağımlılığı da aile yaşamını olumsuz etkilemektedir. Çeşitli cinsel sorunlar ve problemlili pornografi kullanımı evlilik doyumunu azaltmaktadır. Yapılan deneysel bir araştırmaya göre porno izlemek; cinsel memnuniyetin azalmasına, kadınlara karşi duyarsızlaşmaya, cinsellik algısının bozulmasına, tek eşliliğin değerinin azalmasına, evlilik ilkelerine yönelik alakanın

azalmasına ve çocuk sahibi olma isteğinin azalmasına yol açmaktadır. Hızla yükselen teknoloji çağında küçük çocuklar ve ergenlik dönemindekiler merak duygusuyla porno içerikli web sayfalarına ulaşabilmekte ve bağımlı hale gelmektedirler. Bu ise ruhsal, fiziksel ve sosyal sorunlar yaratmaktadır. Özellikle gençler bir süre sonra toplumdaki koparak inzivaya çekilmektedirler. Ebeveynler ise bu durumu engellemek için eskiye nazaran daha ciddi adımlar atmaktadırlar (Kumcağız, 2020: 150-151).

Bu bağımlılık türlerine ilaveten, kumar bağımlılığı, alışveriş bağımlılığı, oyun bağımlılığı gibi çevrimiçi bağımlılık türleri de mevcuttur. Yukarıdakilerle birlikte tüm bu teknolojik bağımlılıklar aile içi ilişkiler başta olmak üzere tüm sosyal ilişkileri olumsuz etkilemektedir.

Sonuç

19. yüzyılda çeşitli bilim dallarının gelişmesi ve fosil yakıtların etkili bir biçimde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte teknolojiye önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 19. ve 20. Yüzyılda insanlar daha önce yapamadıkları birçok şeyi teknoloji sayesinde kolaylıkla yapabilmişlerdir. Refah düzeyi ve konforlu yaşam olanağı artmıştır. Teknoloji sayesinde insanın doğada, denizde ve havada rahat seyahat edebilmesi, sanayi ve ticaret başta olmak üzere birçok alan teknolojiye bağlı olarak gelişmiştir. Yüksek katlı binalar, fabrikalar, yüksek hızlı ulaşım araçları, evlerde kullanılan çeşitli makineler, sağlık, eğitim, güvenlik vb. alanlarda kullanılan çeşitli araç ve gereçler insan yaşamına büyük kolaylıklar getirmiştir. Öte yandan telgraf, faks, telefon, radyo ve televizyonun icadıyla birlikte iletişim alanında büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Teknolojiye bağlı olarak ortaya çıkan çevre kirliliği, doğal kaynakların hızla tüketilmesi, sağlıksız beslenme ve savaş teknolojileri ise insanın hayatını zorlaştırmaya başlamıştır. 20. yüzyılın sonları ve 21. Yüzyılın başlarında ise gelişen internet teknolojisi ise iletişime yeni bir boyut kazandırmıştır.

Teknolojinin olumlu ve olumsuz yanları birey ve toplumu doğrudan etkilemiştir. Toplumun en küçük birimi olarak kabul edilen aile de bundan payını almıştır. Geleneksel geniş aile tipinin yerini modern çekirdek aile almıştır. Aileler yapı itibarıyla küçülmüş, aile içinde geleneksel değerler zayıflamıştır. Aile birçok fonksiyonunu modern kurumlara devretmiş, baba ve anne otoritesi etkisini kaybetmeye başlamıştır.

Gelişen iletişim teknolojileri ile birlikte ailede birtakım sorunlar meydana gelmeye başlamıştır. İnternet ve sosyal medyanın etkisiyle birlikte bireylerin aile, akrabalık ve arkadaşlık ilişkileri sanallaşmıştır. Bilgisayarlar ve akıllı telefonlarla birlikte bireyin dünyası değişmiş, ailesine yabancılaşmıştır. Aynı

evin içerisinde yaşayan aile üyeleri duygusal anlamda çözölme yaşayarak alternatifler aramaya başlamıştır. Evliliğin kutsallığı, çocuk yetiştirmenin önemi, kültürel miras bırakmanın anlamı değişmeye yüz tutan unsurlar arasındadır. Özellikle ergenler ve gençler aidiyetlerini ve bağlılıklarını sorgulamaya başlayarak yeni arayışlar içerisinde girmişlerdir.

Son olarak teknoloji bağımlılığı da aile için ciddi bir krize işaret etmektedir. Bireyler aile üyeleriyle zaman geçirmekten haz duymamakta, çocukların bakımı gibi önemli sorumluluklar ihmal edilmekte, eşler arasında kıskançlık ve güvensizlik duyguları artmakta, sevgi, değer görme ve cinsel tatmin durumları sanal ortama taşınmaktadır. Buna ilaveten aile parçalanmaları artmaktadır. Ayrıca çocuklar siber zorbalığa ve istismara maruz kalabilmektedir. İnternetin ve sosyal medyanın zararlı etkilerine karşı farkındalık oluşturulması ve eğitim yoluyla insanların bilinçlendirilmesi aile kurumunun geleceği açısından son derece önemlidir.

Kaynakça:

- Aksoy, P. (2016), "Aile İçi İlişkiler ve İletişim", *Aile Yaşam Dinamiği*, (Ed. G. Baran) Ankara: Pelikan Yayıncılık, s. 69-110
- Asıcı, E. (2019), İnternet Bağımlılığı, *Tüm Yönleriyle Bağımlılık* (Ed. A. Eryılmaz, M. E. Deniz), Ankara: Pegem Akademi, s. 94-130
- Aşkın, D. (2020), Teknoloji Çağında Aile Olmak: Dijital Aileler, Dijital Ebeveynlik ve Aile İçi Yabancılaşma, *Aile ve Sosyoloji*, (Ed. E. Dikici, O. Tire, Z.S. Adıgüzel), Konya: Eğitim Yayınevi, s. 196-212
- Ayas T., Horzum M.B. (2013), İlköğretim Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı ve Aile İnternet Tutumu, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 4 (39), s.46-57
- Aydın M. (2019), *Değişim Sosyolojisi*, 2.Baskı, İstanbul: Açılım Kitap
- Bauman, Z. (2018), *İskarta Hayatlar: Modernite ve Safraları*, 2. Baskı (Çev. O. Yener), İstanbul: Can Sanat Yayınları
- Bekaroğlu, E., Yılmaz T. (2020), Akıllı Telefon Bağımlılığı, *Teknoloji Bağımlılıkları* (Ed. C. Şahin, S. Günüş), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık s. 103-118
- Connerton, P. (2012), *Modernite Nasıl Unutturur*, (Çev. K. Kelebekoğlu), İstanbul, Sel Yayıncılık.
- Durning, A. (1998), *Ne Kadarı Yeterli: Tüketim Toplumu ve Dünyanın Geleceği*, 2. Baskı (Çev. (S. Çağlayan), Ankara: TÜBİTAK-TEMA Vakfi Yayınları.
- Ellul, J. (2003), *Teknoloji Toplumu* (Çev. M. Ceylan), İstanbul: Bakış Yayınları.
- İstanbullu, A. (2021), İnternet Aile Tutumu, *Teknolojinin Olumsuz Etkileri* (Ed. T. Ayas, M.E. Horzum), 6. Baskı, Ankara: Vizetek Yayınevi, s. 209-230
- Kaplan, K., Ertürk E. (2012), Dijital Çağ ve Bireyin İdeolojik Aygıtları, *The Turkish Online Journal Of Design, Art And Communication Tojdac*, 2(4), 7-12.
- Kumcağız H. (2020), Çevrim İçi Pornografi Bağımlılığı, *Teknoloji Bağımlılıkları* (Ed. C. Şahin, S. Günüş), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 143-158
- Ökten S. (2020), Televizyon Bağımlılığı, *Teknoloji Bağımlılıkları* (Ed. C. Şahin & S. Günüş), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s.183-208
- Poole, R. (1993), *Ahlak ve Modernlik*, (Çev. M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Satıcı B. (2019), Sosyal Medya ve Akıllı Telefon Bağımlılığı, *Tüm Yönleriyle Bağımlılık* (Ed. A. Eryılmaz & M. E. Deniz), Ankara: Pegem Akademi, s. 24-40
- Sayın, Ö. (1990), *Aile Sosyolojisi-Ailenin Toplumdaki Yeri*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi

- Şahin C. (2020), Sosyal Medya Bağımlılığı, *Teknoloji Bağımlılıkları* (Ed. C. Şahin & S. Güntüç), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 79-102
- Tan, M. (2021), Kültürel Sermayenin Kişilerarası İlişkilere Etkisi: Bourdieucu Bir Yaklaşım, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi (İTOBİAD)*, 10 (3), s. 2016-2037.
- Tan, M. ve Mercimek, B. (2022), Teknoloji Kullanımının Kişilerarası İlişkilere Etkisi, *Sosyal Bilimlerde Teknoloji Kullanımı* (Ed. M. Soyalm, Y. Baydaş), Bursa: Ekin Yayınevi, s. 47-57.
- Twenge, J.M. (2013), *Ben Nesli* (Çev. E. Öztürk), (4.Basım), İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Twenge, J.M. (2018), *i-Nesli*, (Çev. O. Gündüz) İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Weinstein A, Lejoyeux M. (2010), Internet Addiction or Excessive Internet Use. *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*. Sep;36(5):277-83.
- Yaşar Ekici, F. (2014), Türk Aile Yapısının Değişim ve Dönüşümü ve Bu Değişim ve Dönüşüme Etki Eden Unsurların Değerlendirilmesi, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, (30), 209-224.
- Yıldırım, E., Yıldırım E. (2013), Aile İçi İlişkiler ve İletişim, *Aile Sosyolojisi*, 3. Baskı (Der. K. Canatan, E.Yıldırım), İstanbul: Çalış Ofset Matbaacılık, s.139-152
- Young, K. S. (1998), Internet Addiction: The Emergence of A New Clinical Disorder, *Cyberpsychology and Behavior*, 1(3), 237-244
- Yusufoğlu, Ö.Ş. (2017), Boş Zaman Faaliyeti Olarak Akıllı Telefonlar ve Sosyal Yaşam Üzerine Etkileri: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi (İTOBİAD)*, Cilt: 6, Sayı:5, s. 2414 – 2434
- Yüceer Kardeş, T., Akgül Gök F. (2020), Dijital Bağımlılık ve Satir Yaklaşımı Bağlamında İletişim, *Dijital Bağımlılık ve E-Hastalıklar* (Ed. H. H. Aygül, E. Eke), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 105-123
- Zeybekoğlu Akbaş, Ö., Dursun, C. (2020), Teknolojinin Aileye Etkisi: Değişen Ailenin Dijital Ebeveyn ve Çocukları, *Turkish Studies - Social*, 15(4), 2245-2265.
- Zeybekoğlu Akbaş, Ö. (2020), İnternet Bağımlılığı ve Aile İçi Etkileşimler, *Dijital Bağımlılık ve E-Hastalıklar* (Ed. H. H. Aygül, E. Eke), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 125-147

